

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

М. АДЫШЕВ АТЫНДАГЫ ОШ ТЕХНОЛОГИЯЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН ТҮШТҮК БӨЛҮМҮ**

ТАЖИК РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

**Ш. ШОТЕМУР АТЫНДАГЫ ТАЖИКСТАН АГРАРДЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. ТЫНЫСТАНОВ АТЫНДАГЫ ЫСЫК-КӨЛ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Мамлекеттер аралык Д. 06.16.540 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда:
УДК: 576.(575.2)(043,3)

Жеентаева Жыпаргүл Кеңешовна

**ОШ ОБЛУСУНУН КАЛКЫНЫН АРАСЫНДА КЕЗДЕШҮҮЧҮ МИТЕ
КУРТТАР ЖАНА АЛАРДЫН БИОЭКОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

03.02.11-паразитология
03.02.08 - экология

биология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Ош – 2017

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин табигый илимдер дисциплиналар кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: КР УИА академиги, биология илимдеринин доктору, профессор
Токторалиев Биймырза Айтиевич

Расмий оппоненттер: ветеринария илимдеринин доктору, профессор
Бабакулов Манасбек Бабакулович

биология илимдеринин доктору, профессор
Мурсалиев Асыркул Мурсалиевич

Жетектөөчү мекеме: Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч.547)

Диссертациялык иш 2017-жылы «26» май саат 10:00дө биология илимдеринин (доктору) кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча акад. М. Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин алдында түзүлгөн (кошо түзүүчүлөр КР УИА Түштүк бөлүмү, Тажик Республикасынын Илимдер Академиясы, Ш.Шотемур атындагы Тажик агрардык университети, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети) Д.06.16.540 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңештин жыйынында (Ош - Дүйшөнбү) онлайн режиминде корголот. Дареги: 723503, Ош шаары, Н.Исанов көчөсү, 81.

Диссертация менен ОшГУнун илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 723503, Ош шаары, Н.Исанов көчөсү, 81.

Автореферат 2017-жылдын “ ____ ”- _____ таркатылды.

Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, биология илимдеринин кандидаты, доцент:

Аттокуров А.Т.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Мителер менен жабыркоо Кыргызстандын калкынын арасында кеңири таралган оорулардын бири катары калууда. Бул дүйнө жүзүнүн бардык жерлеринде таралган сыяктуу, биздин өлкөдө да адамдарда кездешүүчү мителери аймактарда түрдүүчө таралган.

Бүткүл Дүйнөлүк Саламаттыкты сактоо уюмунун көрсөткүчү боюнча паразитардык оорулар менен дүйнө жүзүндө 4,5 млрд.дан ашык адам жабыркагандыгы белгиленген. Паразитардык оорулардын ичинен негизги орунду гельминтоздор ээлейт. Алар мителер менен жабырлануучулардын 89,5% ын түзөт (Сергиев В.П., 1991).

Кыргыз Республикасынын санитардык – эпидемиологиялык көзөмөлдөө борборунун маалыматы боюнча ар жылы текшерүүдөн өткөн калктын 35-47 миңге жакынында ар түрдүү мителер менен жабыркоосу катталган (www.kabar.kg/rus/health/full/7988).

Азыркы мезгилде Кыргызстанда жүрүп жаткан социалдык - экономикалык процесстер жеке фермердик чарбачылыкты жана өндүрүштү өнүктүрүү, калктын республиканын ичиндеги жана чет өлкөлөргө миграцияга кетүүсүнүн күчөшү, калктын мителерге каршы препараттар менен камсыз болбогондугу өзгөчө Ош облусунда байкалууда. Адамдын жана техниканын таасиринде жаратылыш өзгөрүп, Ош облусунун калкынын жашоо шарттарынын ар түрдүүлүгү, ошондой эле санитардык-гигиеналык ченемдерди сактоодо калктын сабаттуулугунун төмөндүгү адамдардын ден соолугуна олуттуу таасирин тийгизүүдө.

Адамдын жашоо чөйрөсүнүн мителер менен булгануусунун абалы коомдун жана мамлекеттин актуалдуу көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат. Мамлекеттердин, ар кандай Эл аралык уюмдардын, окумуштуулардын, ветеринария жана саламаттыкты сактоонун практикалык кызматкерлеринин көңүл борборунда гельминтоздордун санын жөнгө салуу жана алдын алуу, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнүн калкынын популяциясында таралуусун алдын ала эскертүү маселелери чечилбей келет. Топуракка, айыл чарбалык жашылча, жемиш өсүмдүктөргө айылдык, шаардык, жеке жана фермердик чарбалардын тазаланбаган саркынды сууларын, мал чарба фермаларынын заңын тобокелге салып пайдалануу адамдардын жана жаныбарлардын гельминтоздорунун козгоочуларын жаңыдан жугузуп алууга өбөлгө түзүүдө (Успенский А.В., 2001; Горохов В.В., 2004; Сергиев В.Н., 2004; Романенко Н.А., 2005 ж.б.).

Дүйнөлүк Саламаттыкты сактоо уюму адамдын ден соолугуна баа берүүдө калктын ден соолугун жана аймактардын экологиялык өзгөчөлүгүн өз ара салыштыруу объективдүү зарылдык болуп саналат жана бул көрсөткүчтөрдү пайдалануу ар кандай аймактагы саламаттыктын деңгээлин көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Ош облусунун калкынын арасында таралган мите курттардын фаунасы тууралуу И.А.Тарвит-Гонтардын жана К.Т.Авазбекованын макалаларында маалыматтар жазылган.

Ошондуктан Ош облусунун калкынын арасында мителердин таралышынын сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрү кандай багытта өзгөрүлүп жаткандыгы, өзгөрүлгөн ландшафттардагы алардын фауналык калыптануу мүнөзү жана калктын мителерди буга чейинки белгилүү болгон жугузуп алуунун башка жолдорун жана себептерин тактоо багыттагы изилдөөлөр теориялык, практикалык жактан өтө чоң мааниге ээ болуп, диссертациялык иштин актуалдуулугун көрсөтөт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык иш 2005-2015-жылдары аткарылды жана Мамлекеттик каттоодон (КРССМ №331 15.07. 2004ж.) өткөн «Кыргыз Республикасынын адамдарда кездешүүчү мителердин ооруларынан алдын – алуу жана алар менен күрөшүү» илимий проблемалык теманын алкагында ишке ашты.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Ош облусунун жана Ош шаарынын экологиялык факторлорун салыштырып, калктын арасында кездешүүчү мите курттардын сандык, сапаттык биоэкологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана аларды жугузуп алуу жолдорун, себептерин баалоо.

Максатка ылайык төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- Ош облусунун жана Ош шаарынын мителердин таралуусун жана таралуу өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- изилденген аймактардагы адам мителердин басымдуулук кылган түрлөрүн аныктоо;
- мителердин аймактагы географиялык абалына жана ландшафттарга байланышкан сандык, сапаттык өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- Ош облусунун жана Ош шаарынын калктын мите курттарды жугузуп алуу жолдорун жана себептерин тактоо.

Илимий иштин жаңылыгы. Алгачкы жолу Ош шаарынын жана Ош облусунун үч районунун калкынын арасындагы мите курттардын таралышы изилденди жана ички мителердин түрдүк курамын камтыган 8 түрү аныкталды. Изилденген аймактардагы калктын ички органдарында митечилик кылган мите курттардын сандык, сапаттык көрсөткүчтөрү биринчи жолу аныкталды жана мите курттарды жугузуп алуунун жыштыгы тастыкталды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү. Илимий изилдөө иштин жыйынтыктары ооруларды алдын алуу жана мамлекеттик санитардык эпидемиологиялык көзөмөлдөө борборлорунда Ош облусунун калкынын арасында кездешүүчү мителер боюнча калктын жугузуп алуу көрсөткүчүн талдоого, изилдөөгө, гельминттердин сандык агымын баалоого, алардын биоэкологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктоого мүмкүнчүлүк берет жана аталган борборлордо эпидемиологиялык кырдаалды баалоодо, божомолдоодо, динамикасын аныктоодо, санитардык – алдын алуу практикалык иш-чараларды пландаштырууда, Кыргыз Республикасынын ветеринардык кызматтарында, билим берүү тармактарында мектеп программаларында, студенттерди жана дипломдон кийин окутулуучу адистерди даярдоодо тийиштик окуу иш пландарына фрагмент катары колдонулат. Ошондой эле Кыргыз

Республикасынын жогорку окуу жайларында “Экологиялык паразитология”, “Инвазиялык оорулар” дисциплиналарын практикалык окууга киргизсе болот.

Коргоого алынып чыккан жоболор:

1. Изилденген аймактарда жашаган калктын ички органдарында мите курттардын сегиз түрү митечилик кылат;
2. Адам мите курттарынын Ош облусунун географиялык алкактарында кеңири таралышы, алардын мите куртту жугузуп алуу деңгээлинин көрсөткүчтөрүнө байланыштуу;
3. Калктын ички органдарынын мите курттарынын басымдуулугу шаар жана өрөөндөгү райондорго туура келет;
4. Калктын ички органдарынын мите курттарын жугузуп алуу себептери санитардык агартуу иштеринин жетишсиздигине байланыштуу.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Материалдарды топтоо, аныктоо, системага салуу жана алынган маалыматтарды анализдөө, статистикалык талдоо жүргүзүүнү диссертациянын автору аткарды. Адамдарда кездешүүчү мителердин түрдүк жана сандык курамына жүргүзүлгөн бардык изилдөөлөр, математикалык эсептөөлөр жана салыштыруулар автордун түздөн - түз катышуусунда өткөрүлдү.

Диссертациялык иштин апробациясы. Изилдөөлөрдүн негизги жыйынтыктары төмөндөгү Эл аралык илимий–практикалык конференцияларда жана семинарларда баяндалды, талкууланды жана жарыяланды: “Ош шаарындагы социалдык иш аракеттер”(Ош, 2003), “Жаратылышты коргоо, ден-соолук байлыгы” (Ош, 2004), “Карантиндик жана зооноздук инфекциялардын азыркы мезгилдеги көйгөйлөрү” (Алматы, 2009), “М. Айкимбаев атындагы Казакстандын карантиндик жана зооноздук инфекциясы” (Алматы, 2010), “Далилдүү медицинанын практикалык саламаттыкты сактоодогу абалы жана алдыдагы максаттары” (Ош, 2012), “ОшМУнун жарчысы” (Ош, 2012), “Заманбап илимдин теориясы жана практикасы” (Саратов, 2016).

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча РИНЦке кирүүчү лицензияланган мезгилдүү илимий басылмаларында 14 макала (163 балл) жарык көргөн. Жарыяланган макалалар диссертациянын негизги мазмунун чагылдырып турат. Илимий жетекчиси менен биргеликте чыгарган макалаларында изилдөөнүн коюлган тапшырмалары, башка авторлошторунда жыйналган материалдардын жыйынтыктары көрсөтүлгөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациянын негизги курамы киришүүдөн, төрт баптан, корутундудан, практикалык сунуштардан, 148 барак компьютердик тексттен туруп, 24 таблицанын, 30 сүрөттүн жана колдонулган адабияттардын 171 тизмесин камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөө темасын тандоонун актуалдуулугу негизделип, анын объектиси, предмети, максаты жана конкреттүү милдеттери аныкталат, илимий

жаңылыгы аргументтештирилип, практикалык маанилүүлүгү ачылып берилет, ошондой эле материал жана изилдөө методдору баяндалат, коргоого алынып чыгуучу жоболор түзүлүп, диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү көрсөтүлөт.

“Адамдардын ички мителеринин биоэкологиялык абалы” аталыштагы **биринчи бапта** адабияттык анализдөөлөрдүн натыйжасында адамдын ички мителеринин изилденген абалы, аралык жана акыркы ээлердин биологиялык жана мите курттардын өсүп-өөрчүү циклинин өзгөчөлүгү жөнүндөгү маалыматтар камтылган.

1.1.Адамдын ички мителеринин изилденген абалы бөлүмүндө калк арасында кездешүүчү мителердин биздин эрага чейинки VI кылымдан XXI кылым аралыгындагы мителер жөнүндөгү тарыхый маалыматтар баяндалды. Пагенштехер жана Браундун (1879-1900-жж.) классикалык эмгектеринде трематод жана цестоддор боюнча изилденип, Платердин (1602-ж) цестоддор классынын жазы тасма курту жана бодо тасма куртунун айырмачылыгы жөнүндөгү эмгеги жарыкка чыккан.

XVII-XX кылымдарда Англияда Тисон биринчилерден болуп аскариданы кылдаттык менен иликтеген. Карл Линнейдин гельминттер жөнүндөгү диссертациясы жарыкка чыкса, 1771-1832 жж. Карл Асмунд Рудольфи “Гельминтологдордун талашсыз бөлүмү” (*Helminthologorum facile princeps*) эмгегинде *Nematoda*, *Acanthocephala*, *Trematoda* u *Cestoda* деген аталыштарды киргизген. Гельминтология илиминин түзүүчүлөрү Мюллер, Блох, Цедер, Батч, Шранк гельминтология илиминин өнүгүшүнө чоң салымдарын кошушкан. Француз изилдөөчү Феликс Девени дээрлик бүт өмүрүн эхинококк көйгөйү менен алектенген.

Ал эми Кыргызстандык эпидемиолог жана паразитологдор Н.К.Студенцова, Р.Г.Урманова, А.Абдулхасанов, П.А.Абдыкаимова, Н.И.Ахунбаева, ж.б. (1943-1990-жж.), Б.К.Касымбеков, Б.А.Акматов, Ж.М.Усубалиева, В.С.Тойгомбаева, М.Бабакуловдун (1990-2015-жж) ж.б. мителердин ыландары жөнүндөгү макалалары жана эмгектери белгилүү.

1.2.Адам мите курттарынын аралык жана акыркы ээлердин биологиялык өзгөчөлүгү бөлүмүндө мителердин личинкалык өсүп-өөрчүсү аралык ээде жүрсө, жетилген формасы акыркы ээсинде жүргөндүгү жана мителик организмдер үчүн, биологиялык чөйрө чоң мааниге ээ экендиги жөнүндө жазылган.

1.3.Мите курттардын өсүп-өөрчүү циклинин өзгөчөлүгү бөлүмүндө мителердин өөрчүүсү ар түрдүүчө өткөндүгү, мителердин кээ бир түрү личинка жана жетилген мезгили бир эле ээде жашаары (аскаридалар, кыл баш курттары, чүчөк курттары, кидик тасма курттары ж.б.), башка мите курттар ээлерин алмаштырып турушаары, циста жана жумурткалар экологиялык факторлорго көз карандылыгы жөнүндө каралган.

“Изилденген райондордун жана Ош шаарынын физикалык-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө” аталыштагы экинчи бапта анализдөөнүн негизинде жана өздүк байкоолордун жыйынтыгында илимий иш жүргүзүлгөн Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунун жана Ош шаарынын

географиялык абалына, климаттык шартына, рельефине жана топурагына, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнө, калкынын санына, жыныстык абалына жана жыштыгына кыскача мүнөздөмө берилген.

2.1. Ош облусунун физика-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Ош облусунун территориясы 29,0 миң чарчы км аянтты ээлеп, деңиз деңгээлинен 500-5000 м. чейин бийиктикте жайгашкан.

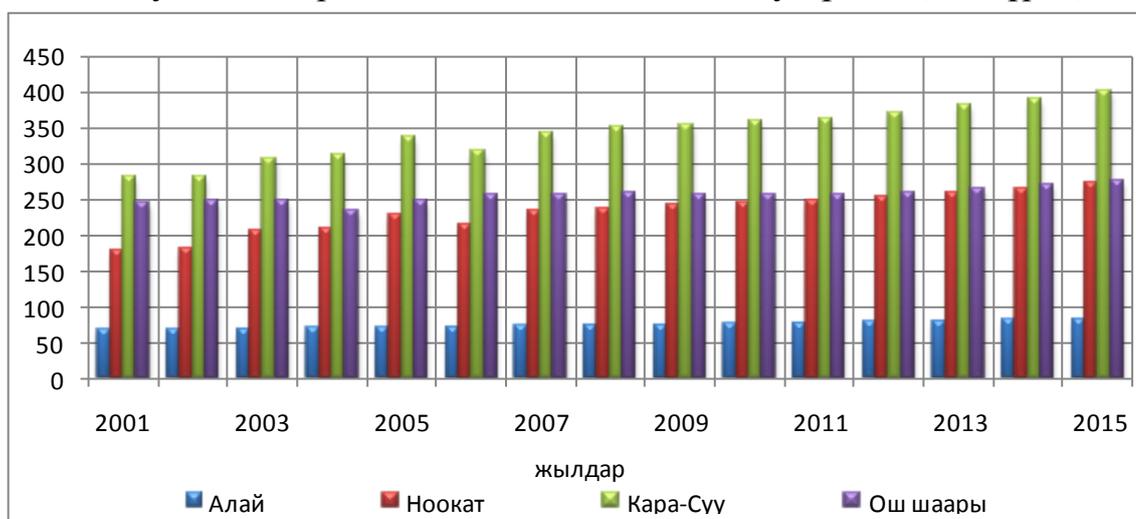
2.2. Алай районунун физикалык-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Алай району облустун бийик тоолуу району болуп эсептелет. Райондун климаты континенттүү. Калкы негизинен дыйканчылык жана мал чарбасы менен алектенишет.

2.3. Ноокат районунун физикалык-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Ноокат району облустун адырлуу аймагы. Климаты континенттүү. Калкы мал чарбасы жана дыйканчылык менен алектенишет.

2.4. Кара-Суу районунун физикалык-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Кара-Суу району облустун түздүгүндө жайгашкан. Климаты анын субтропикалык. Калкы дыйканчылык, мал чарбачылык жана соода сатык иштери менен алектенишет.

2.5. Ош шаарынын физикалык-географиялык абалына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Ош шаары — калкынын саны боюнча Бишкектен кийинки экинчи орунда турган шаар. Климаты субтропикалуу.

2.6. Ош облусунун калкына кыскача мүнөздөмө бөлүмү: Облуста 2015-жылы 1259,7 миң адам жашаган. Ош облусунун статистикалык башкармачылыгынын маалыматы боюнча 2001-2015-жылдары шаардык жана айылдык Ош облусунун Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунун жана Ош шаарынын калкынын саны статистикалык башкармалыктын маалыматы боюнча 2001- жылдан 2015-жылдары (1000 адамга): Алай районунда - 65,9-82,1 жашоочу, Ноокат районунда – 177,0-272,0 жашоочу, Карасуу районунда – 282,2-401,9 жашоочу, Ош шаарында – 244,0-275,7 жашоочу түзгөн (2.1-сүрөт).

2.1- сүрөт. 2001-2015 жылдардагы Ош облусунун 3 районундагы жана Ош шаарындагы калктын саны (1000 адамга)

“Изилдөөнүн объектиси, материалдары жана усулдары” аталыштагы **үчүнчү бапта** диссертациялык материалдарды топтоо Ош облусунун бийик тоолуу-Алай, адырлуу-Ноокат, түздүктөгү - Кара-Суу райондорунда жана Ош шаарындагы калкта кездешүүчү мителердин түрдүк курамы, саны, таралуусу боюнча иликтенди.

Лабораториялык жумуш, материалдарды топтоо жана мителерге биоэкологиялык байкоо жүргүзүү 2001-2015-жылдары аккредитацияланган Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунун жана Ош шаарынын ооруларды алдын алуу жана мамлекеттик санитардык көзөмөлдөө борбору менен бирдикте ишке ашырылды. Изилдөөнүн объектиси катары Ош облусунун Алай, Кара-Суу, Ноокат жана Ош шаарынын калкында кездешүүчү мителер: киши аскаридасы, чүчөк курту, бодо тасма курту, кидик тасма курту, жазы тасма курту, эхинококк, лямблия, ич өткөк амebaсы каралды.

Жумушту аткарууда 2001-2015-жылдардагы Алай, Кара-Суу, Ноокат райондорунун жана Ош шаарынын лабораториялык текшерүүдөн өткөн калкынын паразитологиялык, статистикалык жана капроматериалдары колдонулду.

Лабораторияда мителерди аныктоо үчүн заң жана аналдык тешикчедеги бырыштардан алынган кырынды каралды. Аналдык тешикчедеги бырыштардан алынган кырындыдан (чүчөк куртун жумурткасы) жана заңдан ич өткөк амebaсынын жана лямблиянын цистасы, кидик тасма куртунун, киши аскаридасынын жумурткалары, бодо жана жазы тасма курттарынын жетилген муунактары колдонулуп, ал эми эхинококк кыйыр иммунологиялык реакция жолу менен аныкталды. Мителердин цистасын, жумурткасын заңдан изилдөө үчүн жөнөкөйлүүлөрдүн цистасын топтоо же байытуу, цистаны чөктүрүү, заңды макроскопиялык кароо, нативдик мазок, Калантарян ыкмасы, аналдык тешикчеден алынган кырынды, Като-Катц ыкмаларын колдондук. Жыйналган материалдарга морфологиялык аныктоо жүргүзүү үчүн “Биолам ломо” маркасындагы жарык микроскобун пайдаландык. Мителердин үч тибинин жана анын өкүлдөрүнүн биологиялык ар түрдүүлүгүн салыштырмалуу анализдөө үчүн Д.Е.Генистин (1991), А.К.Токмалаевдин (1990), Е.Е.Корнакованын (2010) жана Д.И.Дранкиндин (1981) окуу китептериндеги сүрөттөр колдонулду жана мите курттардын түрлөрү паразитологиялык атластардын, аныктамалардын жардамында аныкталды.

Илимий материалды статистикалык эсептөөлөр А.М.Мерков жана И.В.Поляковдун (1985) китебинде берилген формулалардын негизинде жүргүзүлдү.

“Ош облусунун изилденүүчү райондорундагы адамдын эндопаразиттеринин түрдүк курамы жана саны” аталыштагы **төртүнчү бапта** 2001-2015 жылдары Ош облусунун Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунда жана Ош шаарында мителер менен жабыркаган 81356 адам катталган. Алардан алынган материалдардын негизинде аталган аймактардын калкынын арасында кездешкен мителердин систематикалык абалы тастыкталды (4.1-табл.).

2001-2015-жылдары Ош облусунун Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунун жана Ош шаарынын калкынын тамак сиңирүү системасынын мителерин жугузуп алуусу жана алардын биоэкологиялык өзгөчөлүктөрү изилденди.

4.1-таблица. Ош облусунун калкынын арасында кездешкен мителердин систематикасы

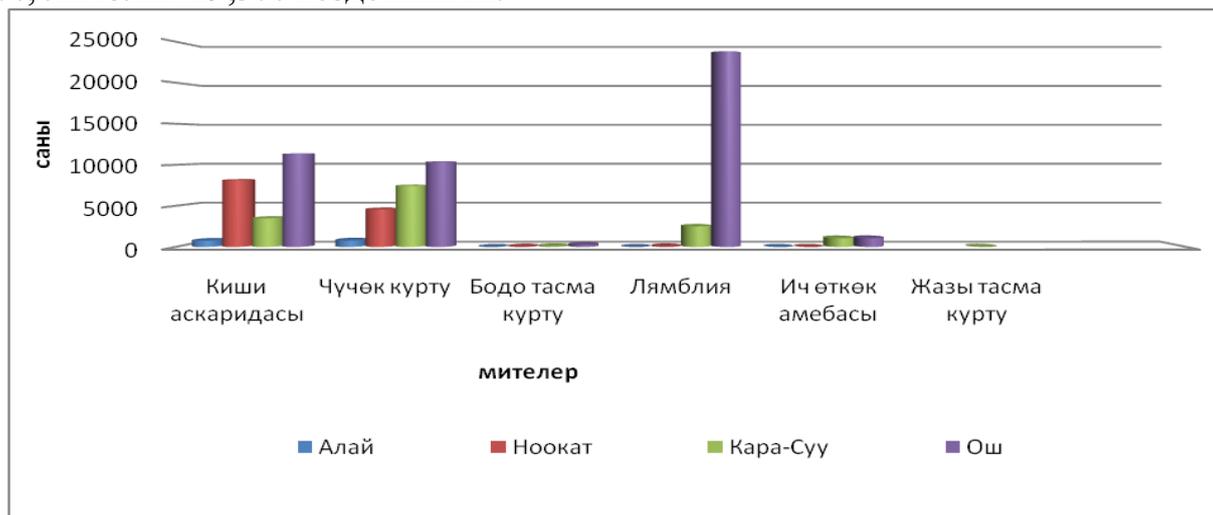
№	Тиби	Классы	Өкүлү
1	Жөнөкөйлүүлөр (Protozoa)	Саркодолар (<i>Sarcodina</i>)	Ич өткөк амебасы (<i>Entamoeba histolytica</i>)
		Чыбырчыктуулар (<i>Mastigophora, syn. Flagellata</i>)	Лямблия (<i>Lambliа intestinalis, Giardia intestinalis, syn. G. lamblia, G. duodenalis</i>)
2	Жалпак курттар (<i>Plathelminthes</i>)	Тасма курттар (<i>Cestoda</i>)	Бодо тасма курту (<i>Taeniarhynchus saginatus</i>)
			Кодо тасма курту (<i>Hymenolepis nana</i>)
			Эхинококк (<i>Echinococcus granulosus</i>)
			Жазы тасма курту (<i>Diphyllobothrium latum</i>)
3	Жумуру курттар (<i>Nemathelminthes</i>)	Чыныгы жумуру курттар (<i>Nematoda</i>)	Адам аскаридасы (<i>Ascaris lumbricoides</i>)
			Чүчөк куртту (<i>Enterobius vermicularis</i>)

Көрсөтүлгөн аймактарда 880433 адам мите курттарга лабораториялык текшерүүдөн өтүшүп, алардын ичинен 81356 кишинин тамак сиңирүү органдары сегиз түргө кирген мителер менен жабыркагандыгы аныкталды. Жабыркагандардын үлүштүк көрсөткүчү Ош шаарында 9,6%, Кара-Суу районунда 11,3%, Ноокат районунда 6,6% жана Алай районунда 9,7% түздү.

Изилдөө мезгилинде Ош облусунун калкынын арасында таралган мителерди адам акыркы ээси, аралык ээси, аралык жана акыркы ээси болгон мителерге бөлүп алдык.

4.1.Изилденген райондордогу адам акыркы ээси болгон ички мителердин түрдүк курамы жана саны. Адам акыркы ээси болгон мителердин облустун калкынын арасында таралуусун изилдөөдө (4.1-сүрөт) Алай районунда мите курттардын эки түрү жумуру курттар тибинин өкүлдөрү киши аскаридасы 0,9%, чүчөк курту 0,96%, Ноокат районунда мителердин төрт түрү жумуру курттар тибинин өкүлдөрү киши аскаридасы 9,9%, чүчөк курту 5,6%, жалпак курттар тибинин өкүлү бодо тасма курту 0,06%, жөнөкөйлүүлөр тибинин өкүлү лямблия 0,1%, Кара-Суу районунда мителердин алты түрү жумуру курттар тибинин өкүлдөрү киши аскаридасы 4,3%, чүчөк курту 9,1%, жалпак курттар тибинин өкүлдөрү бодо тасма курту 0,1%, жазы тасма курт 0,05%, жөнөкөйлүүлөр тибинин өкүлдөрү ич өткөк амебасы 1,3%, лямблия 3,1%, Ош шаарында мителердин беш түрү жумуру курттар тибинин өкүлдөрү киши аскаридасы 13,9%, чүчөк курту 12,7%, жалпак курттар тибинин өкүлү

бодо тасма куртту 0,3%, жөнөкөйлүүлөр тибинин өкүлдөрү ич өткөк амebasы 1,3%, лямблия 29,3% кездештишти.

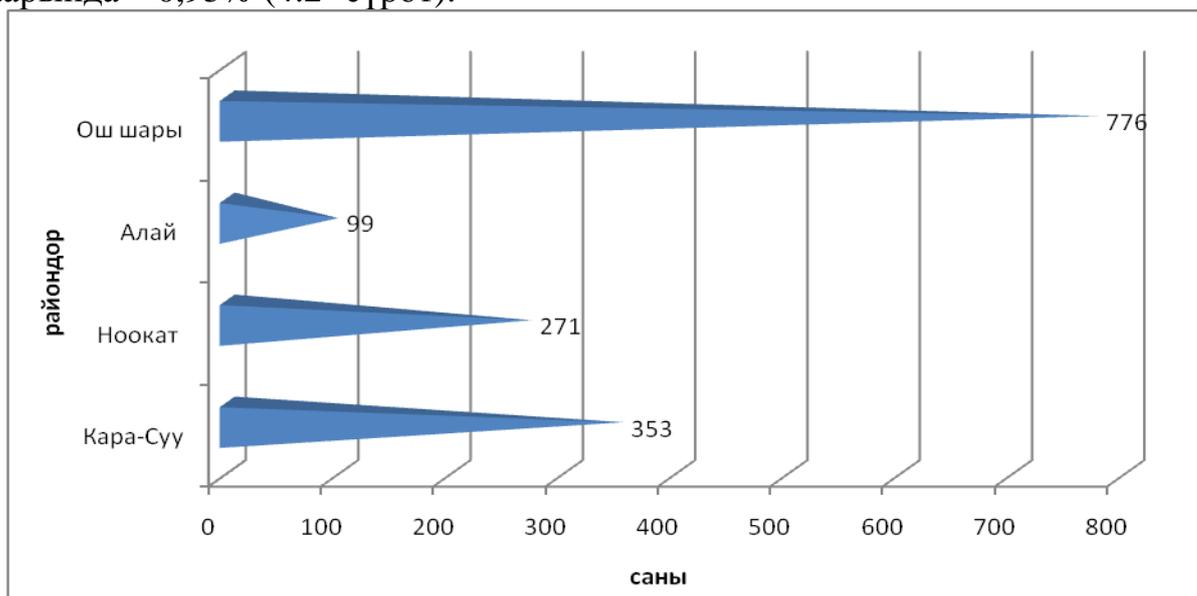
4.1-сүрөт. Адам акыркы ээси болгон мителердин Ош облусунун калкынын арасында кездешүүсү

Киши аскаридасынын жумурткасын ташуучу негизги аралык фактор болуп топурак эсептелет. Анткени топурактан жумурткалар сууга, жер-жемиштерге, мөмөлөргө жугат. Чүчөк куртунун көптүгү өздүк гигиенаны сактабагандыктан жана жаш балдарда жаман адаттар - колдорун оозуна салышы, тырмактарын тиштеп үзүүлөрү, манжаларын соруусу - оңой эле жугузуп алуу тобокелчилигине жана мите курттарды бири-биринен жугузуп алуусуна шарт түзөт. Кир колдор жана шейшептер аркылуу чүчөк курттун жумурткасы тамак-ашка, чаң менен кошо көтөрүлүп эмеректерге, оюнчуктарга, идиш-аякка, килем, төшөнчүлөргө жабышып кайрадан жугузуп алууга алып келет. Ф.Ф. Сопруновдун (1985), изилдөөлөрүндө чүчөк курттун жумурткасы комнаталык температурада (21-29°C) узак убакка чейин сакталып, жугузуу тобокелчилигине ээ болот.

Өзгөчө шаардын шартында жана ага жакын жайгашкан райондордо чөйрөгө антропогендик факторлор курч таасир этүүдө. Ал көптөгөн гидрологиялык түйүндөр менен камсыз болушуна, өндүрүштүк жана чарбалык структураларына, калктын санына жана анын демографиялык курамына байланыштуу өзгөрүп турат. Булардын бардыгы шаардагы адам мите курттарынын козгогучтарынын кеңири таралуусун шарттайт. Бул факторлордун сандык жана сапаттык мүнөзүнүн таасири мите курттарды жугузууну күчөтөт (Павлов А.В., 1992).

4.2. Адам аралык ээси болгон эндопаразиттердин түрдүк курамы жана саны. Адам аралык ээси болгон мите курттардан жалпак курттар тибинин өкүлү эхинококкту облустун калкынын тамак сиңирүү органдардын мителеринен жабыркаган 81356 адамдын 1,84% жуктуруп алгандыгы аныкталды. Эхинококкоздун облустун калкынын арасында таралышы 2005-2015- жылдары райондордо жана Ош шаарында төмөнкүдөй катышта

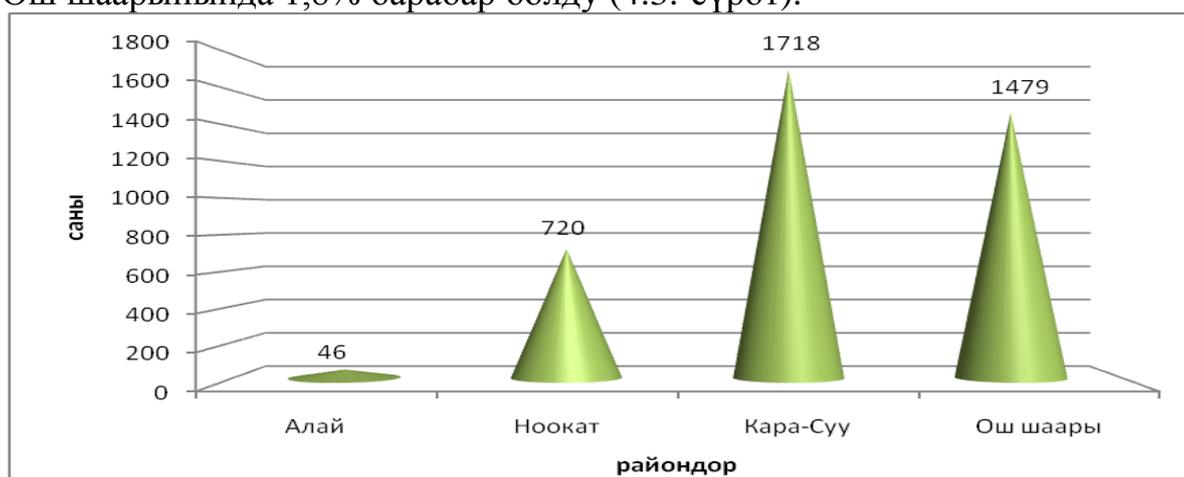
катталды: Алайда -0,12%, Кара-Сууда- 0,43%, Ноокатта – 0,33% жана Ош шаарында – 0,95% (4.2- сүрөт).

4.2-сүрөт. Изилденген райондордогу калк арасындагы эхинококктун таралуу көрсөткүчү

Биздин жана адабияттан алынган маалыматтар боюнча эхинококкоз оорусунун калк арасында таралышы айыл чарба жаныбарларынын эхинококкту жуктуруп алуусунун өсүүсү менен байланыштуу.

4.3. Адам аралык да, акыркы да ээси болгон мите курттун кездешүүсүн анализдөө. Адам аралык жана акыркы ээси болгон мите курттардан жалпак курттар тибинин өкүлү кидик тасма куртту облустун калкынын мителер менен жабыркаган 81356 адамдын 4,9% жугузуп алышкан. Кидик тасма курттун облустун калкынын арасында таралышы Алай районунунда 0,06%, Ноокат районунунда 0,9%, Кара-Суу районунунда 2,1% жана Ош шаарынында 1,8% барабар болду (4.3.-сүрөт).

4.3-сүрөт. Кидик тасма куртунун Ош облусунун калкынын арасында кездешүү саны

Окуучулар жана бала бакчадагы балдар кидик тасма курту менен көп жабыркашкан. Ал мектептерде, бала бакчаларда балдардын бири –бири менен карым катнашына, балдардын түрдүү буюмдарды жана тамак –аш азыктарын

санитардык гигиеналык талапка жооп бербеген соода түйүндөрүнөн алышы, айлана-чөйрөнүн таштандылар менен булганышы, айрым ажатканалардын талапка ылайык курулбагандыгы себеп катары эсептелинет

4.4. Ош облусунун изилденген райондорундагы адамдын мите курттарынын фаунасынын көп жылдык динамикасы. Көп жылдар аралыгында топтолгон илимий материалдардын жана жогоруда айтылгандардын негизинде Алай, Ноокат, Кара-Суу райондорунда жана Ош шаарында жашаган калктын арасында тараган мителердин фаунасынын көп жылдык динамикасын карап чыктык.

Алай районунун калкында 2006-2015-жылдардын аралыгында таралган мите курттардын фаунасына жүргүзүлгөн 10 жылдык талдоонун жыйынтыгында Алай районунун калкынын тамак сиңирүү системасында жалпак жана жумуру курттар тибине кирген мите курттардын төрт түрү аныкталды. Аныкталган мителердин төрт түрүнүн ичинен Алай районунун калкынын арасында көп санда таралганы чүчөк курту 44,8% жана киши аскаридасы 46,6% болду. Алай районунун калкынын арасында мителердин таралышын жыл боюнча алып караганда бардык эле жылдары мителер калк арасында алгылыктуу санда кездешти. Бирок мителердин райондун калкынын арасында айрыкча көп тараган жылдары 2009, 2011.

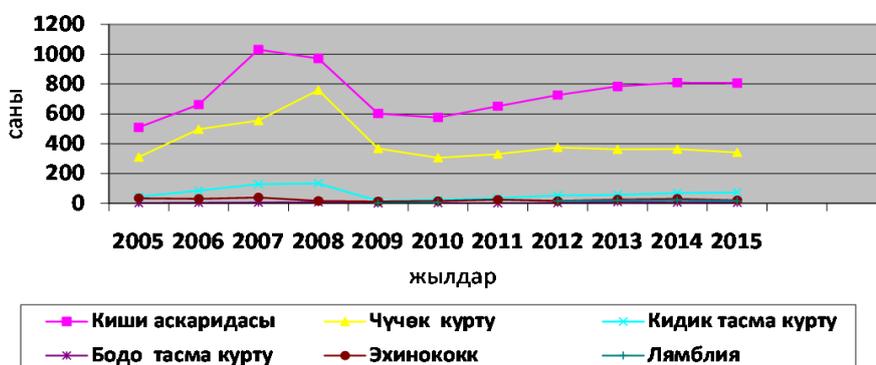
Райондун калкынын арасында мителердин түрүнүн жыл боюнча таралышын салыштырууда киши аскаридасынын жана чүчөк куртунун калк арасында көп кездешкен жылы 2009, кидик тасма курттуку 2007ж., эхинококктуку 2009ж., 2015ж. болуп аныкталды (4.4-сүрөт).

4.4-сүрөт. Алай районун калкынын арасында кездешкен мите курттардын көп жылдык динамикасы

2005-2015- жылдары Ноокат районунун калкынын арасында тараган мителерди изилдөөбүздүн жыйынтыгында райондун калкынын арасында мителердин алты түрү кездешти. Алардын басымдуулук кылган түрү жумуру курттар тибинин, чыныгы жумуру курттар классынын өкүлү киши аскаридасы (58,8%) экендиги аныкталды (4.5-сүрөт).

Райондун калкы жуктуруп алган мителердин арасынан киши аскаридасынан кийинки көп таралган түрдүн катарын чүчөк курту (33,1%) түздү.

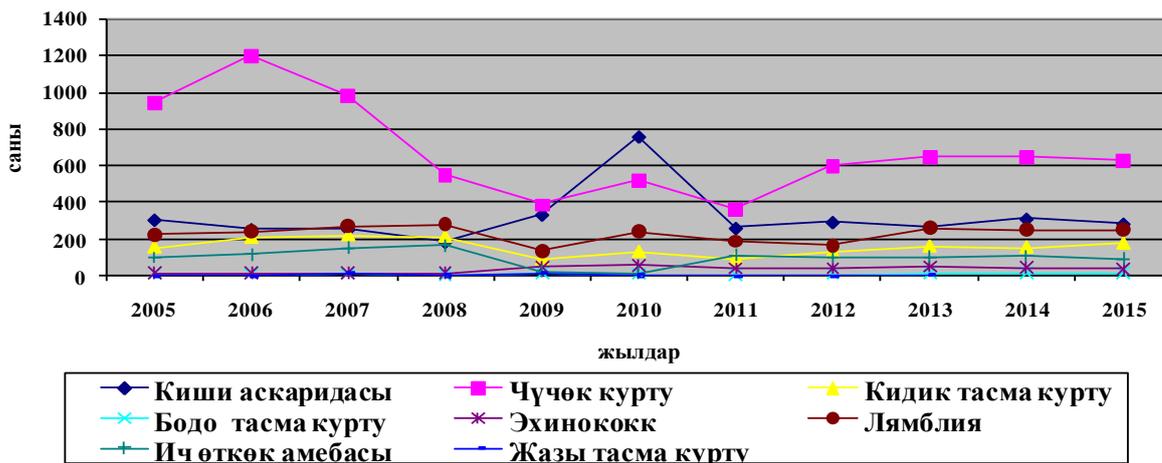
4.5-сүрөт. Ноокат районун калкынын арасында кездешкен мителердин көп жылдык динамикасы

4.5-сүрөттө көрүнүп тургандай райондун калкынын арасында мителердин кеңири тараган жылы 2008 (13,7%), азыраак санда тараган жылы 2005 (6,5%). Райондун калкынын арасындагы таралган мителердин түрлөрү боюнча анализдөөдө киши аскаридасынын (7,5%) жана эхинококктун (0,3%) көп кездешүүсү 2007-жылга, чүчөк куртуна (5,5%), кидик тасма куртуна (0,9%) 2008ж., бодо тасма куртуна (0,07%) 2013ж. жана лямблияныкы (0,10%) 2014 - жылдарга туура келди.

2005-2015-жылдары Кара–Суу районунун калкынын арасында мителердин сегиз түрү таралгандыгы аныкталды. Райондун калкынын арасында таралган мителердин басымдуу түрү жумуру курттар тибинин өкүлү чүчөк куртка (44,5%) таандык болду (4.6-сүрөт).

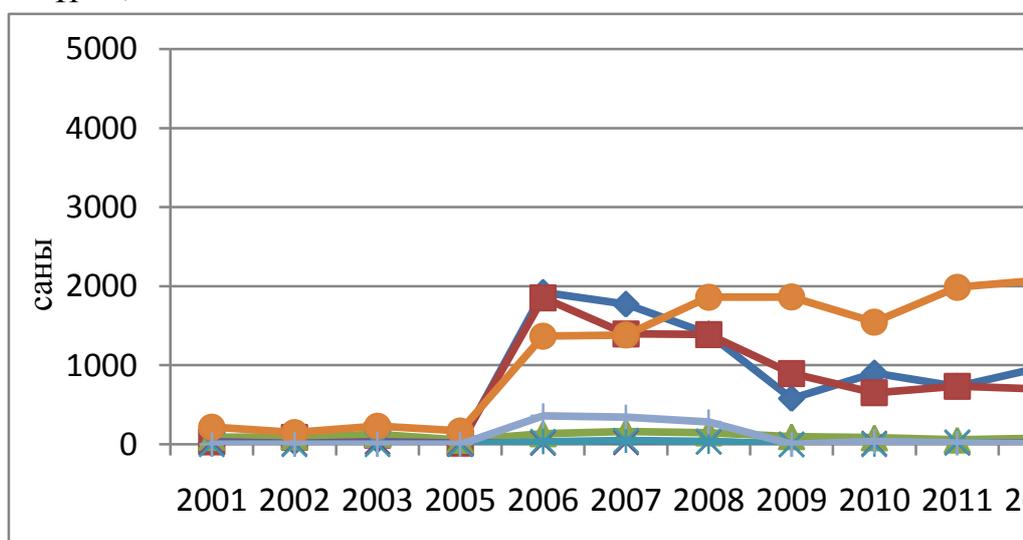
2005-2015-жылдардагы мите курттардын таралуусунун саны боюнча айырмачылыгын изилдөөбүздө мителердин эң көп кездешкен жылдары 2006, 2007 болду. Изилденген он бир жыл аралыгында мителердин калк арасындагы таралган түрлөрүнүн эң көп кездешкен жылдары төмөнкүдөй көрүнүшкө ээ болду: киши аскаридасы (4,5%) 2010ж., чүчөк курту (7,1%) 2006ж., кидик тасма курту (1,3%) 2007ж., бодо тасма курту (0,08%) 2013-2014жж., эхинококк (0,3%) 2010ж., лямблия (1,7%) 2008ж., ич өткөк амebasы (1,1%) 2008ж., жазы тасма курту (0,08%) 2007ж., 2009ж.

Башка райондорго салыштырмалуу мителердин саны жана түрү боюнча көп кездешкендиги райондун климаттык шартынын ысыктыгы жана калкынын жыш жайгашкандыгына байланыштуу болушу ыктымал.

4.6-сүрөт. Кара-Суу районун калкынын арасында кездешкен мите курттардын көп жылдык динамикасы

2001-2015-жылдары Ош шаарынын калкынын тамак сиңирүү системасында митечилик кылган мителердин жети түрү аныкталды. Аныкталган жети түрдүн басымдуу бөлүгүн жөнөкөйлүүлөр тибинин шапалактуулар классынын, көп шапалактуулар түркүмүнүн өкүлү лямблия (47,7%) түздү. Изилденген жылдарда мителердин Ош шаарынын калкынын арасында кездешүүсүнүн кеңири таралышы 2013 -жылга туура келип 14,9% түздү (4.7-сүрөт).

4.7-сүрөт. Ош шаарынын калкынын арасында кездешкен мителердин көп жылдык динамикасы

Мителердин түрлөрүнүн кеңири таралган жылдарын аныктоодо, жогоруда көрсөтүлгөн түрлөрдүн арасынан изилденген мезгилдин ичинде Ош шаарынын калкында эң көп кездешкен митенин түрү, лямблиянын, 2013-жылы калк арасында кеңири таралгандыгы (9,1%) аныкталды.

Шаар калкынын жугузуп алган лямблиядан кийинки тамак сиңирүү системасынын мителеринин жыл боюнча кеңири таралуу катарын киши аскардасы 3,9% (2006ж.), чүчөк курту 3,8% (2006ж.), ич өткөк амёбасы 0,7%

(2006ж.), эхинококк 0,5% (2015ж.), кидик тасма курту 0,4% (2013ж.), бодо тасма курту 0,06% (2008ж.) түздү.

4.5. Адамдарда кездешүүчү мителердин фаунасы боюнча Ош облусунун изилденген райондорун салыштыруу анализи. Ош облусунун изилденген райондорунун калкынын арасында кездешкен мителердин таралуусун салыштырып, анализдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик. Ош облусунун калкынын арасында эң кеңири таралган мите курт жумуру курттар тибинин өкүлү киши аскаридасы болуп эсептелет. Киши аскаридасынын калк арасында көп кездешкен жерлери Ош шаары (13,9%), Ноокат району (9,9%), Кара-Суу району (4,3%) жана аз санда Алай району (0,9%). Калктын арасында кеңири таралган мите курт жумуру курттар тибинин өкүлү чүчөк курт Ош шаарында 12,7%, Кара-Сууда 9,1%, Ноокатта 5,6% жана Алайда 0,96%. Жөнөкөйлүүлөр тибинин өкүлдөрү лямблиянын калк арасында таралгандыгы Ош шаарында 29,3%, Кара-Суу районунда 3,1%, Ноокат районунда 0,1%, ич өткөк амebasынын катталгандыгы Ош шаарында, Кара-Суу районунда 1,3% түздү. Жалпак курттар тибинин өкүлдөрү кидик тасма курттун көп кездешкен жерлери Кара-Суу району -2,1%, Ош шаары -1,8%, сейрек Ноокат району -0,9%, Алай району -0,06%, бодо тасма курту аз санда Ош шаарында (0,3%), Кара-Сууда (0,1%), Ноокатта (0,06%), ал эми эхинококк Ош шаарында 0,9%, Кара-Суу районунда 0,4%, Ноокат районунда 0,3%, Алай районунда 0,1%, жазы тасма курту Кара-Суу районунда (0,05%) гана кездешти (4.1-табл.).

4.1-таблица. Ош облусунун изилденген райондорундагы мителер менен жабыркагандардын структурасы

Райондор	Көрсөткүч	Киши аскаридасы	Чүчөк курту	Кидик тасма курту	Бодо тасма курту	Эхинококк	Жазы тасма курту	Лямблия	Ич өткөк амebasы	Бардыгы
Алай	Катталганы	17460								
	Кездешкени	754	784	46	*	99	*	*	*	1683
	Үлүшү	4,3	4,5	0,3	*	0,6	*	*	*	9,7
Ноокат	Катталганы	206873								
	Кездешкени	8132	4570	720	48	271	*	83	*	13824
	Үлүшү	3,9	2,2	0,3	0,02	0,1	*	0,04	*	6,6
Кара-Суу	Катталганы	145478								
	Кездешкени	3486	7440	1718	95	353	38	2512	1070	16712
	Үлүшү	2,3	5,1	1,2	0,06	0,2	0,03	1,7	0,7	11,4
Ош шаары	Катталганы	510622								
	Кездешкени	11352	10362	1479	258	776	*	23830	1080	49137
	Үлүшү	2,2	2,0	0,3	0,05	0,2	*	4,7	0,2	9,7
Бардыгы		23724	23156	3963	401	1499	38	26425	2150	81356
Жалпы үлүшү		29,2	28,5	4,9	0,5	1,8	0,05	32,5	2,6	

Кээ бир мителердин чөйрөгө ыңгайланышы универсалдуу. Ал биринчиден салыштырмалуу көп тукум таштоосуна жана жыныс системасынын

өзгөчөлүгүнө байланыштуу. Мителердин көзгө көрүнбөгөн жумурткалары, цисталары ээсинин организмнин жагымдуу чөйрөгө түшүшү жана тукум калтыруу мүмкүнчүлүгү аз болот. Ушуга байланыштуу мителер тез көбөйүшү үчүн эркин жашоочу түрлөрүнө караганда көп тукум ташташат. Көп клеткалуу мителерде жыныс системасынын күчтүү өнүгүүсүнөн көптөгөн гаметаларды пайда кылат. Бул алгачкы гермофродиттер - кидик жана бодо тасма курт, эхинококкторго караганда адам аскаридасынын жана чүчөк куртунун көп жумуртка таштоо жөндөмдүүлүгүн аныктайт.

Ош облусунун калкынын арасында мителердин таралуусунун сандык жана сапаттык айырмачылыктары аймактардын деңиз деңгээлинен бийиктигине, географиялык, климаттык жана экологиялык шарттарына байланыштуу деп эсептейбиз. Себеби киши аскаридасы, лямблия, чүчөк курт, кидик тасма курт, ич өткөк амebasынын таралышы түздүк алкакта жана адырлуу аймактарда жайгашкан райондордун калкында басымдуулук кылды. Ошондой эле облустун калкынын арасында тараган мителердин кездешкен түрлөрүнүн көптүгүн деле түздүк алкакта жана адырлуу аймактарда жайгашкан райондор түздү.

Ош облусунун мителер менен жабыркаган калкынын жыныстык курамын аялдар – 4,3% жана эркектер – 4,9% түзүп, киши аскаридасын 1,3% жана 1,4%, чүчөк куртун -1,3% жана 1,4%, кидик тасма куртун-0,2% жана 0,2%, бодо тасма куртун – 0,02% жана 0,03%, эхинококкту – 0,1% жана 0,1%, жазы тасма куртун - 0% жана 0%, лямблияны – 1,3% жана 1,7%, ич өткөк амebasын – 0,1 жана 0,1% жугузуп алышкан (4.2-таблица).

Мителердин контингентте кездешүүсүнүн лабораториялык текшерүүдөн өткөндөр боюнча окуучулар – 4,9%, бала бакчадагы балдар – 1,4%, ичеги-карын оорулары менен ооругандар – 0,9%, стационардык оорулуулар –0,7%, жумушсуздар –0,6%, үйдө тарбияланып жаткан балдар, үй кызматкерлери – 0,4%, жумушчулар-0,2%, бала бакчанын тарбиячылары жана мугалимдер-0,06%, дарылоо жана алдын алуу ишканаларынын жумушчулары -0,04%, эт таркаткандар жана ашпозчулар, студенттер, пенсионерлер – 0,02% түзөт. Мителердин орточо каталык көрсөткүчү (100 адамга) төмөндөгү таблицада көрсөтүлгөн (4.2- таблица).

Изилдөөнүн натыйжасында мителердин Ош облусунун калкынын контингентинде кеңири тараганы окуучулар арасында 48,5% жана бала бакчадагы балдарда 15,2% кездешти.

Ош облусунун калкынын мителер менен жабыркоосунун жыныстык жана жаш өзгөчөлүк катмарына статистикалык анализ жүргүзгөнүбүздө аялдар менен эркектерде мителик организмдерди жугузуп алуу деңгээли бирдей эле, мында айырма анча деле чоң эмес жана ал статистикалык так эмес ($p > 0,05$), ал эми жаш өзгөчөлүк катмарында айырма жогору жана статистикалык так ($p \leq 0,05$).

4.2- таблица. Ош облусунун калкынын арасында кездешкен мителердин контингенттеги абалы

Мителер	Жабыркагандар		Жынысы				Контингент											
			Аялдар		эркектер		Үйдө тарбияланган балдар		Бала бакча балдары		Окуучулар		Студенттер		Жумушчулар		Жумушсуздар	
	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)
Киши аскардасы	23724	29,1±0,2	11126	13,7±0,12	12598	15,5±0,13	824	1,0±0,04	3862	4,7±0,07	12009	14,8±0,12	39	0,05±0,01	528	0,65±0,03	1457	1,79±0,05
Чүчөк курту	23156	28,5±0,2	11207	13,8±0,12	11949	14,7±0,12	1114	1,4±0,04	3656	4,5±0,07	12043	14,8±0,12	-	0±0	346	0,43±0,02	1045	1,28±0,04
Кидик тасма курту	3963	4,9±0,1	1800	2,2±0,05	2163	2,7±0,06	161	0,2±0,02	543	0,7±0,03	1890	2,3±0,05	1	0±0	40	0,05±0,01	188	0,23±0,02
Бодо тасма курту	401	0,5±0,0	218	0,3±0,02	183	0,2±0,02	19	0,0±0,01	19	0,0±0,01	97	0,1±0,01	4	0±0	5	0,01±0,00	78	0,10±0,01
Эхинококк	1499	1,8±0,0	793	1,0±0,03	706	0,9±0,03	-	0,00	28	0,0±0,01	237	0,3±0,02	2	0±0	54	0,07±0,01	458	0,56±0,03
Жазы тасма курту	38	0,05±0,0	18	0,02±0,01	20	0±0		0±0		0±0		0±0		0±0		0±0	22	0,03±0,01
Лямблия	26425	32,5±0,2	11717	14,4±0,12	14708	18,1±0,13	1669	2,1±0,05	4125	5,1±0,08	12972	15,9±0,13	104	0,13±0,01	49	0,06±0,01	1963	2,41±0,05
Ич өткөк амбасы	2150	2,6±0,1	1096	1,3±0,04	1054	1,3±0,04	40	0,0	94	0,1±0,01	237	0,3±0,02	33	0,04±0,01	-	0±0	260	0,32±0,02
Бардыгы	81356	0,0	37975	46,7±0,17	43381	53,3±0,17	3827	4,7±0,07	12327	15,2±0,13	39485	48,5±0,18	183	0,22±0,02	1022	1,26±0,04	5471	6,72±0,09

Эскертүү: ОКК-орточо каталык көрсөткүч

4.2- таблицанын уландысы

Мителер	Үй кызматкерлери		Жумушсуздар		Ичеги карын оорулары менен ооругандар		Стационардык оорулуулар		Дарылоо алдын алуу ишканаларынын жумушчулары		Бала бакчада иштеген жумушчулар, мугалимдер		Пенсионерлер	
	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)	Саны	ОКК (100 адамга)
Киши аскардасы	760	0,93± 0,03	1457	1,79± 0,05	2235	2,75± 0,06	1685	2,07± 0,05	1457	1,79± 0,05	760	0,93± 0,03	-	
Чүчөк курту	858	1,05± 0,04	1045	1,28± 0,04	2371	2,91± 0,06	1237	1,52± 0,04	1045	1,28± 0,04	858	1,05± 0,04	-	0±0
Кидик тасма курту	139	0,17± 0,01	188	0,23± 0,02	614	0,75± 0,03	249	0,31± 0,02	188	0,23± 0,02	139	0,17± 0,01	-	0±0
Бодо тасма курту	108	0,13± 0,01	78	0,10± 0,01	35	0,04± 0,01	3	0,00± 0,00	78	0,10± 0,01	108	0,13± 0,01	3	
Эхинококк	416	0,51± 0,03	458	0,56± 0,03	118	0,15± 0,01	100	0,12± 0,01	458	0,56± 0,03	416	0,51± 0,03	86	0,11± 0,1
Жазы тасма курту	14	0,02± 0,01	22	0,03±0,0 1	1	0±0	1	0±0	22	0,03±0,01	14	0,02± 0,01		0±0
Лямблия	1076	1,32± 0,04	1963	2,41± 0,05	2410	2,96± 0,06	2023	2,49± 0,05	1963	2,41± 0,05	1076	1,32± 0,04	34	0,4± 0,01
Ич өткөк амebasы	133	0,16± 0,01	260	0,32± 0,02	722	0,89± 0,03	582	0,72± 0,03	260	0,32± 0,02	133	0,16± 0,01	45	0,6± 0,01
Бардыгы	3504	4,31± 0,07	5471	6,72± 0,09	8506	10,46± 0,11	5880	7,23± 0,09	5471	6,72± 0,09	3504	4,31± 0,07	168	0,21± 0,2

Мителер экологиялык жактан ийкемдүү келип, Ош облусунун калкына ооруну таркатуучу көптөгөн булактар аркылуу жугары белгиленди. Алардын жаратылыштагы резервуарлары катары Ош облусунун фаунасына кирген омурткасыз жана омурткалуу жаныбарлар кызмат кыла тургандыгы аныкталды. Башкача айтканда мителердин калк арасында таралышы жергиликтүү фаунанын мүнөзүнө да байланыштуу. Мителердин козгогучтары адамдардын арасында кеңири таралышын, алардын үстөмдүк кылуучу шартка ыңгайланышын аныктоочу мисалы катары кароого болот (В. В.Горохов, 2012).

Мителерди жугузуп алуу курт-кумурскалар механикалык жол менен алардын цистасын жана жумурткаларын тамак–аш, азык затка, оюнчуктарга, тиричилик шаймандарына ташыгандыгы менен шартталат (Р.Х. Яфаев, 2003 В.С. Тойгомбаева, 2005).

Ош облусунун райондорунда жана Ош шаарында суу сактагычтарды жана жолдорду куруу, агын жана калдык суулар үчүн каналдарды, суу түтүктөрүн куруу, айдоолорду сугаруу, дың жерлерди бузуп, айдоо аянттарга айландыруу табигый экологиялык системанын бузулушуна алып келүү менен жапайы жаныбарларда таралуучу мите курттардын адамга өтүүсүнө байланыш жолдорун түзүүдө. Мисалы, геогельминттердин жумурткасын таратуучу негизги фактор болуп топурак эсептелет, анткени топурактан жумурткалар сууга, жер-жемиштерге, мөмөлөргө жугат. Облустун көпчүлүк айылдарында ичүү үчүн таза суунун, атайын тазалоочу суу коргондордун жана канализация түтүктөрүнүн жоктугу мите курттардын таралуусунун бир булагы болуп эсептелет. Ошондуктан суу мите курттарды жугузуучу фактор катары бааланат. Облустун калкы үчүн негизги киреше жер иштетүүдөн түшкөндүктөн көпчүлүгү аталган учурда жугузуп алуу коркунучуна дуушар болушат.

Ош облусунун калкынын арасында таралган мителердин фаунасын талкулоону аяктап жатып өзгөчө белгилеп кете турган нерсе эхинококктун антропоургиялык очогунун Ош облусунун райондорунда калыптанышына - аралык ээнин (майда жандыктар, бодо малдар) санынын кескин көбөйүшү, акыркы ээнин (иттер) болушу, өздүк жана коомдук алдын алуу чараларынын ушул аймакта сакталбагандыгынын жыйынтыгы болорун эске алуу зарыл.

Ошентип, бардык мителер адамга айлана-чөйрөдөн (жаныбарлардан, суудан, мөмө-жемиштен, тамак–аштан) жугарын эске алып, канчалык чөйрө жагымсыз болсо, калктын саламаттыгынын деңгээли ошончолук төмөн болот деп айтмакчыбыз.

КОРУТУНДУ

1. Ош облусунун Алай, Кара-Суу, Ноокат райондорунун жана Ош шаарынын калкы жалпы мителердин 8 түрү менен жабыркашаары белгилүү болду.

2. Ош облусунун калкы Алай районунда мите курттардын төрт түрү (киши аскаридасы (*Ascaris lumbricoides*), чүчөк курту (*Enterobius vermicularis*), кидик тасма курту (*Hymenolepis nana*), эхинококк (*Echinococcus granulosus*) Ноокат

районунда мителердин алты түрү (киши аскаридасы (*Ascaris lumbricoides*), чүчөк куртту (*Enterobius vermicularis*), кидик тасма куртту (*Hymenolepis nana*), бодо тасма куртту (*Taeniarhynchus saginatus*), эхинококк (*Echinococcus granulosus*), лямблия (*Lamblia intestinalis*), Кара-Суу районунда мителердин сегиз түрү (киши аскаридасы (*Ascaris lumbricoides*), чүчөк куртту (*Enterobius vermicularis*), кидик тасма куртту (*Hymenolepis nana*), бодо тасма куртту (*Taeniarhynchus saginatus*), жазы тасма куртту (*Diphyllobothrium latum*), эхинококк (*Echinococcus granulosus*), лямблия (*Lamblia intestinalis*), ич өткөк амebasы (*Entamoeba histolytica*), Ош шаарында мителердин жети түрү (киши аскаридасы (*Ascaris lumbricoides*), чүчөк куртту (*Enterobius vermicularis*), кидик тасма куртту (*Hymenolepis nana*), бодо тасма куртту (*Taeniarhynchus saginatus*), эхинококк (*Echinococcus granulosus*), лямблия (*Lamblia intestinalis*), ич өткөк амebasы (*Entamoeba histolytica*) менен жабыркагандыгы аныкталды.

3. Ош облусунун калкынын арасында кеңири таралган мителердин катарын лямблия (32,5%), киши аскаридасы (29,2%) жана чүчөк куртту (28,5%) түзсө, изилденген аймактардагы басымдуулук кылган түрлөрү Алайда чүчөк куртту (4,5%), Ноокатта киши аскаридасы (3,9%), Кара-Сууда чүчөк куртту (5,1%), Ош шаарында көп клеткалуулардан киши аскаридасы (2,2%), бир клеткалуулардан лямблия (4,7%) катталды.

4. Ош облусунун калкынын арасында мителердин таралуусунун сандык жана сапаттык айырмачылыктары аймактардын деңиз деңгээлинен бийиктигине, географиялык, климаттык жана экологиялык шарттарына байланыштуу. Ош облусунун калкынын мите курттарды жугузуп алуусуна көп жылдык сандык жана сапаттык анализ жүргүзүүдө жабыркагандардын үлүштүк көрсөткүч катары Кара-Суу району (11,4%), Алай району (6,6%), Ош шаары жана Ноокат (9,7%) району болуп аныкталды.

5. Ош облусунун калкына мителер айлана-чөйрөдөн (жаныбарлардан, суудан, мөмө-жемиштен, тамак –аштан) жугарын эске алып, канчалык чөйрө жагымсыз болсо, калктын саламаттыгынын деңгээли ошончолук төмөн болот.

6. Ош облусунун калкынын арасында эхинококктун антропоургиялык очогунун калыптанышына - аралык ээнин (майда жандыктар, бодо малдар) санынын кескин көбөйүшү, акыркы ээнин (иттер) болушу, өздүк жана коомдук алдын-алуу чараларынын ушул аймакта сакталбагандыгынын жыйынтыгы себепчи.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Ооруларды алдын алуу жана мамлекеттик санитардык эпидемиологиялык көзөмөлдөө борборлору Ош облусунун калкынын арасында санитардык-агартуу жана профилактикалык иштерин жүргүзүүдө, эпидемиологиялык кырдаалды баалоодо гельминттердин сандык агымын, биоэкологиялык өзгөчөлүктөрүн, калктын мите курттарды жугузуп алуу көрсөткүчтөрүн эске алуу.

2. Ветеринардык кызматтарга мал союлуучу пункттарда жана алардын мите курттар менен жабыркаган органдарын көмүүчү жайларда санитардык жана ветеринардык эрежелерди толук сактоону катуу көзөмөлгө алуу.

3. Мектепке чейинки мекемелерде, мектептерде өздүк жана коомдук гигиенаны сактоо боюнча атайын иш чараларды жүргүзүүнү мамлекеттик деңгээлде жөнгө салуу, калктын арасында бул маселелерди түшүндүрүү иштери менен айкалыш жүргүзүү .

Диссертациялык изилдөөнүн темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. **Жеентаева, Ж.К.** О профилактике распространения гельминтов и простейших среди населения г. Ош. [Текст]/ Ж.К. Жеентаева, М.Б.Эргешбаев// “Социальная деятельность города Ош”: . Вестник МГСУ 2003- № 2 (Издание филиала МГСУ в г. Ош), Москва, С. 174-176.
2. **Жеентаева, Ж.К.** К изучению распространения гельминтов и простейших среди населения г.Ош [Текст] /Ж.К. Жеентаева, М.Б.Эргешбаев// “Чистая природа, здоровое будущее” . Вестник МГСУ, 2004- № 2 (Издание филиала МГСУ в г. Ош), Москва, С. 149-151.
3. **Жеентаева, Ж.К.** Распространение гельминтов среди населения Алайского района. [Текст] / Ж.К. Жеентаева// Вестник ОшГУ 2009. №6- Ош, С. 176-179.
4. **Жеентаева, Ж.К.** Фауна паразитов полостных органов среди населения г. Ош [Текст]:/Ж.К.Жеентаева, Б.А.Токторалиев// Известия Ош ТУ 2009.-№2-Ош, -С. 31-36.
5. **Жеентаева, Ж.К.** Распространение гельминтов среди населения Ноокатского района [Текст]:/Ж.К.Жеентаева// Известия Ош ТУ Ош, 2009.-№2-С.36-40
6. **Жеентаева, Ж. К.** Эндopазиты населения Карасуйского района Ошской области [Текст]: /Ж.К. Жеентаева// Проблемы карантинных и зоонозных инфекций в современном периоде” научно-практическая конференция. Алматы, 2009-г. –№ 1-2.(19-20) –С. 94-95.
7. **Жеентаева, Ж.К.** Фауна эндopазитов населения Ошской области Кыргызской Республики [Текст]:/Ж.К. Жеентаева// Казакстанские карантинные и зоонозные инфекции “имени Айкимбаева” научный семинар молодых исследователей. г. Алматы, 2010-№ 1-2(21-22), С. 96-97.
8. **Жеентаева, Ж.К.** Оценка пораженности населения возбудителями гельминтозов в Ошской области [Текст]/ Ж.К. Жеентаева, И.Т. Тайчиев// Центрально-Азиатский медицинский журнал имени М. Миррахимова, том XVIII, Ош, 2012. Приложение 1, , С.137-139
9. **Жеентаева, Ж.К.** Распространение гельминтов среди населения Алайского района [Текст]:/Ж.К.Жеентаева, Б.М. Худайбергенова // Известия Ош ТУ Ош, 2012.-№2-2/2012-С. 253-256

10. **Жеентаева, Ж.К.** Динамика ситуации по гельминтам и простейшим среди населения Ошской области [Текст]:/Ж.К.Жеентаева, Б.М.Худайбергенова, Б.А.Токторалиев. // Известия Ош ТУ Ош, 2012.-№2 С. 256-259
11. **Жеентаева, Ж.К.** Распространение гельминтов среди населения Карасуйского района [Текст]/ Ж.К. Жеентаева// Известия ВУЗов. Бишкек, №4-2013: –С.91-93.
12. **Жеентаева, Ж.К.** Экологическо фаунистический анализ гельминтов человека встречаемых в Алайском районе Ошской области [Текст]/Ж.К. Жеентаева// "Теория и практика современной науки"/ Россия, -№3(9) 2016- С.155-158. www.modern-j.ru http://modern-j.ru/osnovoy_razdel_3_9_2016.
13. **Жеентаева, Ж.К.** Видовой состав и численность эндопаразитов человека в Ошской области [Текст]/Ж.К. Жеентаева// “Экономика и социум” – Россия, №3(22) 2016- С. 404-409. «www.iupr.ru [tpp://iupr.ru/osnovnoy_razdel_3_22_2016](http://iupr.ru/osnovnoy_razdel_3_22_2016)
14. **Жеентаева, Ж.К.** Биоэкологический анализ гельминтов и простейших среди населения города Ош [Текст]: Ж.К. Жеентаева // “Экономика и социум” /Россия, №3(22) 2016-.С.409-413. «www.iupr.ru [tpp://iupr.ru/osnovnoy_razdel_3_22_2016](http://iupr.ru/osnovnoy_razdel_3_22_2016)

Жеентаева Жыпаргүл Кеңешовнанын «Ош облусунун калкынын арасында кездешүүчү мите курттар жана алардын биоэкологиялык өзгөчөлүгү» деген темада 03.02.11-паразитология, 03.02.08 – экология, адистиктери боюнча биология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденүү үчүн жазылган диссертациясынын кыскача

КОРУТУНДУСУ

Негизги сөздөр: экология, биология, мите курт, гельминт, эндопаразит, аралык жана акыркы ээлер, фауна, аскарида, чүчөк курт, бодо малдын тасма курту, жазы тасма курту, кодо тасма курту, эхинококк, лямблия, ич өткөк амebaсы.

Изилдөө объектиси: Ош облусунун жана Ош шаарынын калкында кездешүүчү мителер: *Ascaris lumbricoides*, *Enterobius vermicularis*, *Taeniarhynchus saginatus*, *Hymenolepis nana*, *Diphyllobothrium latum*, *Echinococcus granulosus*, *Giardina intestinalis*, *Entamoeba histolytica*.

Изилдөөнүн максаты: Ош облусунун жана Ош шаарынын экологиялык факторлорун салыштырып, калктын арасында кездешүүчү мите курттардын сандык, сапаттык өзгөчөлүгүн, жугузуп алуу жолдорун жана себептерин баалоо эсептелет.

Изилдөө ыкмалары: Биоэкологиялык, паразитологиялык, статистикалык, эксперименталдык жана лабораториялык изилдөөлөр

Алынган жыйынтыктар жана натыйжалар: Алгачкы жолу изилденген аймактардагы калктын арасындагы мите курттардын таралышы изилденди жана ички мителердин түрдүк курамын камтыган түрлөрү изилденди.

Изилденген аймактардагы калктын (жынысы, курагы, социалдык абалы) ички органдарында митечилик кылган мите курттардын сандык, сапаттык көрсөткүчтөрү биринчи жолу аныкталды жана мите курттарды жугузуп алууну жолдору жана себептери тастыкталды.

Пайдалануу боюнча сунуштар: Изилдөөлөр жана жыйынтыктар ооруларды алдын алуу жана мамлекеттик санитардык эпидемиологиялык көзөмөлдөө борборлорунда эпидемиологиялык кырдаалды баалоодо, божомолдоодо, динамикасын аныктоодо, санитардык – алдын алуу практикалык иш-чараларды пландаштырууда, Кыргыз Республикасынын ветеринардык кызматтарында, билим берүү тармактарына “Экологиялык паразитология”, “Инвазиялык оорулар” дисциплиналарын окутууга пайдаланса болот.

Колдонуу тармагы: эпидемиология, ветеринария, медициналык паразитология. адамдын экологиясы

РЕЗЮМЕ

кандидатской диссертации Жеентаевой Жыпаргул Кенешовны на тему: «Распространение паразитов среди населения Ошской области и их биоэкологические особенности», на соискание ученой степени кандидата биологических наук по специальностям: 03.02.11-паразитология, 03.02.08 – экология

Ключевые слова: экология, биология, паразит, гельминт, эндопаразит, промежуточный и окончательный хозяин, фауна, аскарида, острица, бычий цепень, широкий лентец, карликовый цепень, эхинококк, лямблия, дизентерийная амеба

Объект исследования: Объектами исследования являются виды - паразиты, встречаемые среди населения Ошской области и города Ош: *Ascaris lumbricoides*, *Enterobius vermicularis*, *Taeniarrhynchus saginatus*, *Hymenolepis nana*, *Diphyllobothrium latum*, *Echinococcus granulosus*, *Giardina intestinalis*, *Entamoeba histolytica*.

Цель исследования: Изучение биоэкологических особенностей, сравнительный анализ влияния экологических факторов, количественных и качественных особенностей, а также причины и пути заражения паразитами населения Ошской области и г. Ош

Методы исследования: Биоэкологические, паразитологические, статистические, экспериментальные и лабораторные методы.

Полученные результаты и их новизна. Впервые было исследовано распространение паразитов среди населения г.Ош и Ошской области, выявлена видовая принадлежность паразитов. Дан (половой, возрастной, социальный) анализ зараженного населения, впервые проведен количественный и качественный анализ показателей зараженностями, выявлены пути и причины заражения паразитами.

Рекомендации по использованию: Результаты исследования могут быть использованы при оценке состояния эпидемиологической ситуации, прогнозировании, определении динамики, санитарно-профилактических мер, профилактики заболеваний и санитарно-гигиенического, эпидемиологического надзора, ветеринарной службы Кыргызской Республики, а также в практике преподавания дисциплин “Экологическая паразитология” и “Инвазионные заболевания” в вузах КР.

Область применения: эпидемиология, ветеринария, медицинская паразитология, экология человека

SUMMARY

Zhympargul Zheentaeva's dissertation on "Distribution of parasites among the population of the Osh region and their bioecological features" submitted to scientific degree of candidate (Ph.D.) of biological sciences on specialties: 03. 02. 11 – parasitology, 03. 02. 08 – ecology

Keywords: ecology, biology, parasite, helminth, endoparasite, intermediate and final host, fauna, ascaris, pinworm, bovine tapeworm, broad ribbon, *Hymenolepis nana*, *Echinococcus*, *lamblia*, dysentery amoeba.

Research of investigation: The research objects are the types of parasites encountered among the population of the city Osh and in the Osh region. They are: *Ascaris lumbricoides*, *Enterobius vermicularis*, *Taeniarhynchus saginatus*, *Hymenolepis nana*, *Diphyllobothrium latum*, *Echinococcus granulosus*, *Giardina intestinalis*, *Entamoeba histolytica*.

Research goal: To study the bioecological features ,comparative analyses influence of ecological factors ,quantitative and qualitative features, also causes and ways of infecting by parasites the population of Osh city and Osh region.

Methods of investigation: bioecological, parasitological, statistical, experimental and laboratory methods

Obtained results and newness: Distribution of parasites among the population of the city Osh and the Osh region has been examined for the first time; There are identified types of parasites. The quantitative and qualitative (sexual, age, social) analysis of indicators of the infected population is specified; ways and causes of infection of the population by parasites have been determined.

Recommendations for usage: The findings and results of the study can be used in assessing the state of the epidemiological situation, forecasting, determining the dynamics, sanitary and preventive measures of the Center for disease prevention and sanitary, for epidemiological observation and veterinary services of the Kyrgyz Republic, as well as in the practice of teaching the disciplines of "Environmental parasitology" and "Invasive diseases" at higher education institutions of the KR.

Used sphere: epidemiology, veterinary, medical parasitology, human ecology